

**VARIOUS APPROACHES TO FIRST LANGUAGE
ACQUISITION: RESEARCH BY NOAM CHOMSKY, JEAN
PIAGET, AND LEV VYGOTSKY**

Axmadjonova Nigina Jamshid qizi

2nd year master's student of Alisher Navo'i Tashkent State University of
Uzbek Language and Literature
nigishaaxmadjonova@gmail.com

<https://doi.org/10.5281/zenodo.15576974>

ARTICLE INFO

Received: 24th May 2025

Accepted: 30th May 2025

Online: 31st May 2025

KEYWORDS

Language learning,
language acquisition, first
language, cognitive
development theory,
language acquisition
device, sensorimotor
stage, preoperational
stage, concrete
operations stage, formal
operations stage,
egocentrism, reversibility,
ordering and
classification,
decentration, zone of
proximal development,
sociocultural
development theory.

ABSTRACT

This article provides a scientific and theoretical analysis of modern approaches to first language acquisition - Noam Chomsky's generative grammar, Jean Piaget's cognitive development theory, and Lev Vygotsky's sociocultural approach. It examines the role of each theory in the language acquisition process, its specific methodological foundations, and educational significance. Additionally, research conducted based on these approaches is reviewed, and the commonalities and differences among them are identified.

**РАЗЛИЧНЫЕ ПОДХОДЫ К ИЗУЧЕНИЮ ПЕРВОГО ЯЗЫКА:
ИССЛЕДОВАНИЯ НОАМА ХОМСКОГО, ЖАНА ПИАЖЕ И ЛЬВА
ВЫГОТСКОГО**

Ахмаджонова Нигина Джамшид кизи

Магистратура 2-го курса Ташкентского государственного университета узбекского
языка и литературы имени Алишера Навои
nigishaaxmadjonova@gmail.com

<https://doi.org/10.5281/zenodo.15576974>

ARTICLE INFO

Received: 24th May 2025

Accepted: 30th May 2025

Online: 31st May 2025

KEYWORDS

ABSTRACT

В статье представлен научный и теоретический анализ современных подходов к освоению первого языка — генеративной грамматики Ноама Хомского, теории

Изучение языка, освоение языка, первый язык, теория когнитивного развития, устройство освоения языка, сенсомоторная стадия, предоперациональная стадия, стадия конкретных операций, стадия формальных операций, эгоцентризм, обратимость, упорядочение и классификация, децентрация, зона ближайшего развития, теория социокультурного развития.

когнитивного развития Жана Пиаже и социокультурного подхода Льва Выготского. В ней рассматривается роль каждой теории в процессе освоения языка, ее конкретные методологические основы и образовательное значение. Кроме того, рассматриваются исследования, проведенные на основе этих подходов, и определяются общие черты и различия между ними.

BIRINCHI TILNI O'ZLASHTIRISHGA DOIR TURLI YONDASHUVLAR: NOAM XOMSKIY, JIN PIAGET VA LEV VIGOTSKIY TADQIQOTLARI

Axmadjonova Nigina Jamshid qizi

Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti universiteti
2-kurs magistranti

nigishaaxmadjonova@gmail.com

<https://doi.org/10.5281/zenodo.15576974>

ARTICLE INFO

Received: 24th May 2025

Accepted: 30th May 2025

Online: 31st May 2025

KEYWORDS

Til o'rganish, til o'zlashtirish, birinchi til, kognitiv rivojlanish nazariyasi, til o'zlashtirish moslamasi, sensomotor bosqich, preoperatsional bosqich, aniq operatsiyalar bosqichi, formal operatsiyalar bosqichi, egosentrizm, reversivlik, tartiblash va tasniflash,

ABSTRACT

Ushbu maqolada birinchi tilni o'zlashtirishga doir zamonaviy yondashuvlar – Noam Xomskiyning generativ grammatikasi, Jin Piagetning kognitiv rivojlanish nazariyasi hamda Lev Vigotskiyning ijtimoiy-madaniy yondashuvi ilmiy-nazariy jihatdan tahlil etilib, har bir nazariyaning til o'zlashtirish jarayonidagi o'rni, o'ziga xos metodologik asoslari va ta'limiy ahamiyati ko'rib chiqiladi. Shuningdek, bu yondashuvlar asosida olib borilgan tadqiqotlar sharhlanadi va ular o'rtasidagi umumiylik hamda tafovutlar aniqlanadi.

*dekentratsiya, yaqin
rivojlanish zonasi,
sotsiomadaniy rivojlanish
nazariyasi.*

Kirish

Til inson tafakkurining eng muhim ifodasi bo'lib, uni o'zlashtirish jarayoni ilmiy doiralarda hanuzgacha dolzarb muammolardan biri hisoblanadi. Ayniqsa, bolalarning birinchi tilni tabiiy yo'l bilan o'zlashtirishi, ularning ruhiy, ijtimoiy va biologik rivojlanishi bilan bevosita bog'liqdir. Birinchi tilni o'zlashtirish masalasi tilshunoslik, psixologiya va pedagogika fanlarining kesishgan nuqtasida joylashgan bo'lib, bu jarayon insonning tug'ma imkoniyatlari, atrof-muhitdagi til muhitining ta'siri hamda bilish faoliyatining rivojlanishi bilan uzviy bog'liqdir. Insoniyat tarixida har bir avlod o'z ona tilini bolalik davridan boshlab egallaydi. Bu tabiiy jarayon oddiy ko'ringani bilan, aslida murakkab psixik, kognitiv va lingvistik omillar majmuasini o'z ichiga oladi. Ayniqsa, bolalarning tilni qanday o'rganishi va bu o'rganish qanday mexanizmlar orqali kechishi masalasi XX asrning ikkinchi yarmidan boshlab ilmiy izlanishlarning markaziga aylandi.

Til o'zlashtirish nazariyalari orasida Noam Xomskiyning universal grammatika konsepsiyasi, Jin Piagetning kognitiv rivojlanish bosqichlari va Lev Vigotskiyning sotsiomadaniy yondashuvi muhim o'rin tutadi.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Mazkur maqolada birinchi tilni o'zlashtirishga oid nazariyalar – Noam Xomskiyning generativ yondashuvi, Jin Piagetning kognitiv rivojlanish nazariyasi hamda Lev Vigotskiyning sotsiomadaniy yondashuvi asosida bolalarda til o'zlashtirish jarayoni ilmiy tahlil qilindi. Tadqiqotda nazariy, taqqoslama va tahliliy metodlardan foydalanildi. Nazariy-tahliliy metod asosida til o'zlashtirishga oid ilg'or g'oyalar va yondashuvlar o'rganildi. Ikkinchidan, komparativ metod yordamida yuqorida qayd etilgan nazariyalar bir-biri bilan taqqoslandi, ularning umumiylik va farqlari aniqlab berildi. Bu usul orqali har bir nazariyaning til o'zlashtirish jarayonidagi afzalliklari va cheklovlari ochib berildi. Ilmiy tahliliy yondashuv asosida til o'zlashtirishning amaliyotdagi ko'rinishlari – bolalar tomonidan infleksiya morfologiyasining egallanishi, grammatik tuzilmalarning shakllanishi hamda til muhitining bola rivojiga ta'siri mavjud nazariyalar bilan bog'lab izohlandi.

Tadqiqotda tilni "o'rganish" va "o'zlashtirish" tushunchalarining farqlanishi ham metodik tahlil qilinib, ularning har biri tegishli nazariyalar doirasida yoritildi. Bu esa pedagogik faoliyatda bu ikki jarayonni farqlab yondashish lozimligini ilmiy asoslash imkonini berdi.

ADABIYOTLAR TAHLILI

Birinchi tilni o'zlashtirish – bolaning tug'ma til qobiliyati asosida ona tilini bosqichma-bosqich egallab borish jarayonidir. Bu soha bo'yicha XX asrda ko'plab psixolingvistlar, tilshunolar va psixologlar chuqur tadqiqotlar olib borgan.

Eng avvalo, Noam Xomskiyning *Universal grammatika nazariyasi*¹ ona tilini o'zlashtirish borasidagi qarashlarning burilish nuqtasi bo'ldi. Unga ko'ra, inson miyasi tilni egallashga

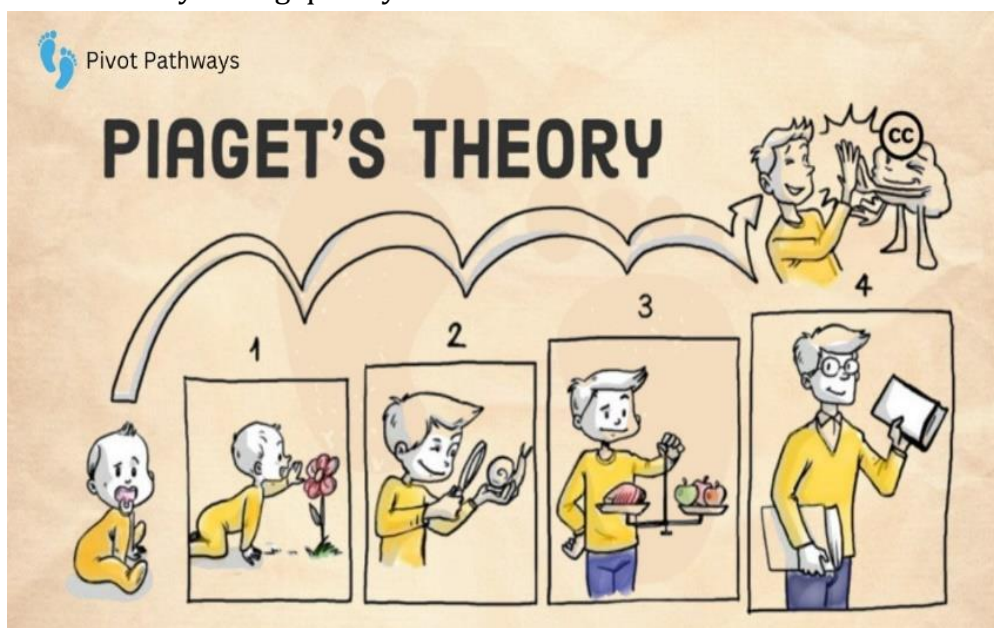
¹ Language Acquisition Device // Wikipedia. – URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Language_acquisition_device

mo'ljallangan tug'ma mexanizm (LAD – Language Acquisition Device) bilan dunyoga keladi. "Bola tilni atrofdagi nutq muhitini kuzatish orqali o'zlashtiradi, bu jarayonda til qoidalarini o'zi hosil qiladi²."

Xomskiy tadqiqotlari shuni ko'rsatadiki, yangi tilni o'rganish oson emas. Erta bolalik davridan so'ng yangi tilni o'zlashtirish ancha murakkablashadi. Biroq bolalar til o'rganishda nihoyatda uddaburonlar – ular tilni tez o'zlashtiradilar. Ushbu hodisani izohlash maqsadida olim til o'zlashtirish nazariyasini (language acquisition theory) ilgari surgan. Xomskyga ko'ra, til o'rganish qobiliyati insonning tug'ma salohiyatidir. Bolalar tug'ilgan paytdanoq "til o'zlashtirish moslamasi" (*Language Acquisition Device – LAD*) deb ataluvchi vosita bilan dunyoga keladilar. Til o'zlashtirish moslamasi nazariy tushuncha bo'lib, bolalarning tildagi murakkab qoidalarni tezda egallashi va tushunishini izohlash uchun ishlatiladi. Bu inson miyasining tildagi murakkab jarayonlarni boshqarishdagi umumiy imkoniyatlarini ifodalovchi tushunchadir. Insoniyat boshqa biologik turlarga nisbatan strukturali va qoidali murakkab til tizimini rivojlantirgan bo'lib, bu borada LAD muhim omillardan biri hisoblanadi.

Jin Piaget esa ona tilini o'zlashtirishni bolaning kognitiv rivojlanishi bilan bog'laydi. Uning fikricha, bola avvalo atrof-muhitni idrok etadi, tafakkur orqali

tushunchalar shakllantiradi va til bu tafakkurning ifodasiga aylanadi. Shu bois Piaget uchun til tafakkurga ergashadi. Piagetning kognitiv rivojlanish nazariyasi³ bolalarning tafakkuri va bilish faoliyatining qanday shakllanishini tushuntiradi:

1-rasm. Jin Piagetning kognitiv rivojlanish nazariyasi

Uning nazariyasiga ko'ra, bola kognitiv rivojlanishda quyidagi to'rtta bosqichdan o'tadi:

1. *Sensomotor bosqich* (0–2 yosh). Bola harakat va sezgi orqali dunyoni o'rganadi, doimiylik (obyekt saqlanishi) tushunchasini rivojlantiradi.

2. *Preoperatsional bosqich* (2–7 yosh). Til rivojlanadi, lekin fikrlash hali mantiqiy emas. Egotsentrik fikrlash ustunlik qiladi.

² Chomsky's Language Acquisition Device | Overview & Theory // Study.com. – URL: <https://study.com/academy>

³ Piaget's theory of cognitive development // Wikipedia. – URL: [https://en.m.wikipedia.org/wiki/Piaget%](https://en.m.wikipedia.org/wiki/Piaget%27s_theory_of_cognitive_development)

3. *Aniq operatsiyalar bosqichi* (7–11 yosh). Bola mantiqiy fikrlay boshlaydi, lekin konkret (aniq) holatlardagina.

4. *Formal operatsiyalar bosqichi* (11+ yosh). Abstrakt fikrlash, gipoteza qurish va nazariy muammolarni hal qilish qobiliyati paydo bo'ladi.

Piaget nazariyasiga ko'ra, bolalar bilimni faol tarzda o'z tajribasi asosida qurib boradi. U "assimilyatsiya" (yangi ma'lumotni mavjud sxemalarga moslashtirish) va "akkomodatsiya" (sxemalarni yangi tajribaga moslashtirish) jarayonlari orqali o'z fikrlash tizimini shakllantiradi. Har bir rivojlanish bosqichida bola real voqealarni anglash va tushuntirishda yangi ko'nikmalarni egallaydi.

COGNITIVE DEVELOPMENT

2-rasm. Kognitiv rivojlanish bosqichlari

Sensomotor bosqich bola dunyoga kelishidan boshlanib, taxminan ikki yoshgacha davom etadi. Piaget ta'limotiga ko'ra, bu bosqich bolaning tilni o'zlashtirishgacha bo'lgan davrini o'z ichiga oladi. Ushbu davrda chaqaloq atrof-muhitni his-tuyg'u (masalan, ko'rish, eshitish) va harakatlar (ushlash, so'rish, yurishga urinish) orqali anglab boradi. Bola atrofdagi dunyo haqidagi bilimni asosan fizik faoliyat orqali oladi. Boshlang'ich reflekslardan boshlab, bola bu bosqich oxiriga kelib ramziy fikrlashga o'ta boshlaydi. Ayniqsa, obyektning doimiylik tushunchasi mazkur davrning muhim yutug'i hisoblanadi. Bola biror narsa ko'z o'ngidan yo'qolgan taqdirda ham, uning mavjudligi va doimiylikni anglab yetadi. Bizning nazarimizda, bu tushunchani ona tili ta'limida til o'zlashtirish jarayonida so'z va tushunchalarning mustahkamlanish bosqichi sifatida ko'rish mumkin. Masalan, sensomotor bosqichdagi bolaning "Berkinmachoq" o'yiniga bo'lgan javobi, uning doimiylik tushunchasini o'zlashtirganini ko'rsatadi⁴. Agar siz o'yinchoqni mato ostiga qo'ysangiz, obyektning doimiylikni o'zlashtirgan bola o'yinchoqning u yerda ekanini biladi va uni faol ravishda izlay oladi. 5-sinf o'quvchilari bu bosqichni ortda qoldirgan bo'lsalar-da, aynan mustaqil so'z turkumlarini o'zlashtirishda ular ba'zan o'xshash jarayonlardan o'tadi – ya'ni mavjud, lekin ko'rinmayotgan ma'nolarni tushunishga harakat qiladi.

⁴ McLeod S.A. (2023). Sensorimotor Stage of Cognitive Development. Simply Psychology. <https://www.simplypsychology.org/sensorimotor.html>

Preoperatsional bosqich 3 yoshdan 7 yoshgacha davom etib, ushbu bosqichda bola hali ham intuitiv fikrlash asosida harakat qiladi. U ikki yoki undan ortiq jihatni (sifat, miqdor) bir vaqtning o'zida tahlil qila olmaydi. Misol uchun, bola "8 ta it va 3 ta mushuk bor. Qaysi biri ko'p: itlarmi yoki hayvonlarmi?" degan savolga "itlar" deb javob berishi mumkin. Bu u hali sinf va kichik sinflarni bir vaqtning o'zida anglay olmasligini bildiradi⁵.

Bu xususiyat, ayniqsa, til o'rganish jarayonida yaqqol namoyon bo'ladi. Masalan, 5-sinf o'quvchisi "ot" so'zining umumiy (turkum) va aniq (ot sifatida) funksiyalarini bir vaqtda anglab yetishda qiynalishi mumkin. Bu bosqichda o'quvchilarga tilda ierarxik tuzilmalarni (masalan, so'z turkumlari va ularning grammatik vazifalari) tushuntirishda ehtiyotkorlik bilan, real misollar keltirish orqali yondashish lozim. 5-sinf o'quvchilariga "ot" so'zining umumiy tilshunoslikdagi turkum sifatidagi tushunchasi (ya'ni "ot" – mustaqil so'z turkumi) bilan uni aniq bir so'z sifatida (masalan, "kitob", "daraxt", "maktab") ma'nosini farqlashni o'rgatish muhim va murakkab bosqich hisoblanadi. Bu yerdagi asosiy muammo o'quvchining "ot" so'zini grammatik atama sifatida emas, faqat "ot hayvoni" yoki "ot so'zi" deb tushunishidir. Quyida boradagi ba'zi yondashuv va strategiyalarni ko'rib chiqamiz:

Metakognitiv yondashuv – bu o'quvchining o'z fikrlash jarayonini anglash, nazorat qilish va tartibga solishga yo'naltirilgan ta'limiy yondashuvdir. Ya'ni, o'quvchi nafaqat bilimni o'zlashtiradi, balki qanday qilib o'rganayotganini, qanday strategiyalar samarali bo'lishini, nimani tushundi-yu, nimani tushunmayotganini anglaydi va bu jarayonni boshqarishga harakat qiladi.

Bu yondashuvda o'qituvchi savol beradi, o'quvchi esa faqat javob topmaydi, balki nega bunday javob berganini anglaydi. Darsdan lavha:

O'qituvchi: Bolalar, "kitob" degan so'z bizga nimani bildiradi?

O'quvchi: Narsa nomini.

O'qituvchi: Demak, u qanday so'z turkumiga kiradi?

O'quvchi: Ot.

O'qituvchi: Juda yaxshi. Endi boshqa savol: "ot" degan so'zning o'zi ham otmi?

O'quvchi: Ha. Chunki bu ham narsaning nomi – hayvon.

O'qituvchi: Demak, "ot" – bu narsa nomi, lekin tilshunoslar "ot" deb ko'plab so'zlarni umumlashtirib ataydi. Endi aytingchi, "ot" so'zi o'zi ham otmi, yoki turkummi?

Bu orqali bola tilda kategoriya (ya'ni "ot" turkumi) bilan narsa (ya'ni "ot" so'zi) farqini tushuna boshlaydi.

Bundan tashqari o'yinli yondashuvdan ham foydalanish mumkin. Masalan, o'quvchilarga kartochkalar tarqatiladi. Ular ikki qismga bo'lingan – birida so'z turkumi nomlari, ikkinchisida konkret so'zlar (masalan, daraxt, uchdi, chiroyli...). Bolalar "so'z"ni tegishli "turkum"ga joylashtiradilar. Ammo o'qituvchi "ot" (hayvon nomi) so'zini ham berib, bu so'zni qaysi turkumga qo'shish kerakligi haqida savol qo'yadi. Bu o'yinli tarzda noaniqlikni muhokama qilish imkonini beradi.

Bundan tashqari, preoperatsional bosqichdagi bolalar mantiqiy xulosa chiqarishda (*transitive inference*) qiynaladi. Ya'ni agar $A > B$ va $B > C$ bo'lsa, $A > C$ degan xulosaga kelish qiyin

⁵ Piaget's theory of cognitive development // Wikipedia. – URL: <https://en.m.wikipedia.org/wiki/Piaget%27s>

kechadi. Bu esa, grammatik strukturalarni o'zlashtirishda, ayniqsa, murakkab gap tuzilmalarini anglashda aks etishi mumkin.

Aniq operatsiyalar bosqichi 7 yoshdan 11 yoshgacha davom etadi. 5-sinf o'quvchilari ham aynan shu yosh oralig'ida bo'lishadi. Bu davrda bolalarning fikrlash qobiliyati ancha mantiqiy tus ola boshlaydi. Endilikda ular aniq voqea va obyektlar bilan bog'liq masalalarni hal qilishga qodir. Shu bilan birga, ular mavhum tushunchalarni tushunishda ba'zi qiyinchiliklarga duch kelishadi.

Piaget fikricha, bu bosqichda o'quvchilar induktiv fikrlashdan foydalanib, kuzatuvlarga asoslanib, umumlashtiruvchi xulosalar chiqarishadi. *Induktiv fikrlash* – bu alohida holatlar, hodisalar yoki misollardan umumiy qonuniyatni aniqlash orqali xulosa qilish jarayoni. Bilamizki, til ta'limida 5-sinf o'quvchilari yangi grammatik qoidalarni matn, mashq yoki og'zaki nutqdagi misollar orqali anglab, keyin umumlashtirib qabul qilishadi. Bu aynan induktiv fikrlashga asoslangan til o'rganish bo'lib, til o'zlashtirishdagi muhim bosqich sanaladi. Ammo *deduktiv fikrlash* – ya'ni umumiy qoida asosida konkret holatni tahlil qilish hali yaxshi shakllanmagan bo'ladi. Ona tili ta'limida bu holat, ayniqsa, qoidalarni qo'llash orqali yangi misollarni tahlil qilishda muhim o'rin tutadi. Masalan, "otlar egalik qo'shimchasini oladi" qoidasi asosida o'quvchi yangi so'zlarni to'g'ri qo'llay olmasligi mumkin.

Aniq operatsiyalar bosqichiga xos muhim jihatlar quyidagilardir:

1. Egotsentrizmning kamayishi (egocentrism): o'quvchi boshqa odamlarning nuqtayi nazarini tushuna boshlaydi. Bu, ayniqsa, muloqot nutqini rivojlantirishda muhim bosqich bo'lib, o'quvchining tinglovchini hisobga olgan holda fikr bildirishiga yordam beradi.
2. Reversivlik (reversibility) – bu "qaytaruvchanlik" qobiliyati bo'lib, aqliy faoliyatni teskari yo'nalishda bajarish, ya'ni biror o'zgarish natijasini bekor qilish orqali boshlang'ich holatini tiklash. O'quvchi bir amalni teskari tartibda tasavvur qila oladi. Masalan, " $2 + 3 = 5$ " va " $5 - 3 = 2$ " kabi matematik va grammatik fikrlashda bu zarur. Ona tili ta'limida 5-sinf o'quvchilari grammatik o'zgarishlar, masalan, so'z yasovchi qo'shimchalar orqali yangi so'z yaslashini va uni asl holatga qaytarishni, fe'l zamonlarini o'zgartirish (kelasi zamon → hozirgi zamon → o'tgan zamon) kabi aqliy operatsiyalarni reversivlik asosida tushunib o'rganadilar. Bu ularning til o'zlashtirish jarayonida mantiqiy bog'liqliklarni anglay boshlaganidan dalolat beradi.
3. Tartiblash va tasniflash (seriation and classification): O'quvchilar so'z va tushunchalarni guruhlarga ajratish, o'lcham, miqdor yoki boshqa mezonlarga qarab tartiblashni o'rganadilar. Bu hodisa til o'rganish va til o'zlashtirish jarayonida turli ko'rinishlarda namoyon bo'ladi. Masalan, matn tuzilishini (boshi, rivoji, yakuni) ketma-ketlikda anglash va ifoda etish, so'zlarni gapdagi sintaktik tartibga rioya qilib joylashtirish (masalan, ega + kesim + to'ldiruvchi), so'z yaslashi jarayonida qo'shimchalarning tartibiga amal qilish kabilar shular jumlasidandir. Bu o'quvchining mantiqiy, tizimli fikrlash orqali tilni o'zlashtirayotganidan dalolat beradi. Tartiblash va tasniflash qobiliyati mustaqil so'z turkumlarini farqlash va tahlil qilish uchun zarur ko'nikmadir.
4. Dekentratsiya (decentration⁶) – bu Piaget nazariyasidagi kognitiv rivojlanish tushunchalaridan biri bo'lib, bola bir vaqtda bir nechta jihatga e'tibor qaratishga o'rganadigan

⁶ McLeod S.A. (2023). Sensorimotor Stage of Cognitive Development. Simply Psychology. <https://www.simplypsychology.org/sensorimotor.html>

bosqichni bildiradi. Oddiy qilib aytganda, dekontratsiya bu – bolaning faqat bitta jihatga emas, balki bir vaqtning o'zida bir nechta xususiyatga qarab fikr yurita olishi. Masalan, agar bola ikkita bir xil uzunlikdagi stakandagi suvni ko'rsa va keyin shu suvdan biri boshqa balandroq, ingichka stakanga quyilsa – aniq operatsiyalar bosqichiga yetgan bola suv miqdori o'zgarmaganini tushunadi. Chunki u faqat balandlikka emas, balki kenglik va umumiy hajmga ham e'tibor qaratadi. Bu bosqichda bolaning muammoni yoki hodisani faqat bir jihat emas, balki ko'p jihatdan ko'rib chiqish qobiliyati shakllanadi.

Jean Piaget's
cognitive
development
stages

3.-rasm. Jin Piagetning kognitiv rivojlanish nazariyasi bosqichlari

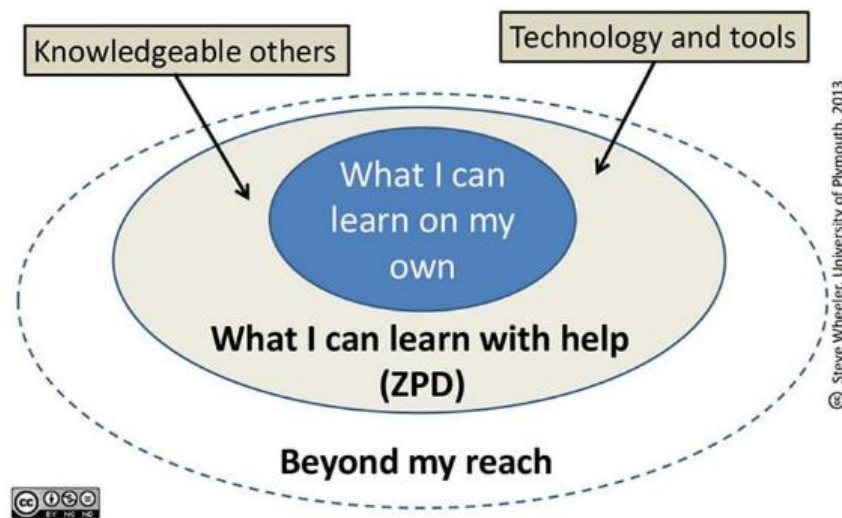
Bu ko'nikma 5-sinf o'quvchilari tilni o'zlashtirishida ham muhim, chunki ular grammatik birliklarni faqat shakl jihatidan emas, balki ma'no, vazifa va kontekst bilan ham bog'lab tushunishga harakat qila boshlaydi.

Ushbu kognitiv o'zgarishlar 5-sinf o'quvchilarining tilni o'zlashtirish jarayonini samarali yo'lga qo'yish uchun zamin yaratadi. Shu bois, ona tili darslarida mavhum (abstrakt) tushunchalarni emas, balki aniq misollar, real holatlar asosida materialni yoritish, o'quvchining aqliy rivojlanish bosqichiga mos metodik yondashuvni talab qiladi.

Lev Vigotskiy (1934) ona tilini o'zlashtirishda ijtimoiy muhit va muloqot hal qiluvchi rol o'ynashini ta'kidlaydi⁷. Uning "Yaqin rivojlanish zonasi" (ZPD – The Zone of Proximal Development) konsepsiyasi asosida bola kattalar yordamida, ya'ni muloqot orqali nutqiy qobiliyatini shakllantiradi. Til – tafakkur vositasi va bu vosita jamiyatda shakllanadi.

⁷ Vygotsky, L.S. (1978). *Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes*. Cambridge, MA: Harvard University Press.

ZPD and scaffolding

4-rasm. Vigotskiyning “Yaqin rivojlanish zonasi” nazariyasi

“Sotsiomadaniy rivojlanish (Sociocultural Theory) nazariyasining ildizlari Lev Vigotskiy faoliyatida yotadi. Unga ko‘ra, bolaning aqliy funksiyalarining shakllanishida ota-onalar, parvarishlovchilar, tengdoshlar hamda atrof-muhit – madaniy omillar muhim rol o‘ynaydi. Vigotskiy bolalar ongi tug‘ma biologik cheklovlar bilan dunyoga kelishini, ammo aqliy rivojlanishning ijtimoiy muloqot orqali ro‘y berishini ta’kidlaydi.

Vigotskiyning sotsiomadaniy rivojlanish nazariyasiga ko‘ra, o‘rganish ijtimoiy o‘zaro ta’sirlar natijasida yuzaga keladi. Ta’limda bu yondashuvga asoslangan metodlarda ijtimoiy muloqot va faol ishtirokni rag‘batlantirish muhim o‘rin tutadi. O‘quvchilar yangi mavzuni kuzatish, tinglash va topshiriqlarni bajarish orqali o‘zlashtiradilar. Vigotskiy ongni tushunishga urinishda uni ijtimoiylashuv mahsuli, deb ko‘radi va ijtimoiy aloqalarning bolalar tafakkurining rivojlanishida hal qiluvchi rol o‘ynashini alohida ta’kidlaydi. U o‘z nazariyasini 1920–1930-yillarda Jin Piaget bilan bir davrda ishlab chiqqan, ammo 38 yoshida vafot etganligi sababli o‘z g‘oyalarini to‘liq tadqiq etishga ulguradi.

Vigotskiy kognitiv faoliyatga ta’sir etuvchi omillar sifatida ijtimoiy omillarga katta urg‘u beradi. U ta’limda ijtimoiy va madaniy kontekstning o‘rni muhimligini ta’kidlaydi. Bolalar va ularning hamkorlari bilimni birgalikda quradilar, bu jarayon esa yaqin rivojlanish zonasi (ZPD) doirasida yuz beradi”⁸.

⁸ Ahmad T. (2023). Vygotsky Sociocultural Theory of Child Development: More Knowledgeable Other (MKO) and the Zone of Proximal Development (ZPD). ResearchGate. <https://www.researchgate.net/publication/374926360>

Vygotsky's Sociocultural Theory of Cognitive Development

5-rasm. Vygotskiyning Sotsiomadaniy rivojlanish nazariyasi

Yuqoridagi rasmda 3 ta asosiy doira ko'rsatilgan. Ichki doira (yashil): "Men bularni o'zim bajara olaman." Bu o'quvchining mustaqil bajara oladigan bilim va ko'nikmalarini ifodalaydi.

O'rta doira (pushti): "Men bularni biroz yordam bilan bajara olaman." Bu ZPD – ya'ni, o'quvchi mustaqil bajara olmaydigan, lekin malakali yordam (masalan, o'qituvchi yoki tengdoshi yordamida) orqali bajara oladigan bilim va ko'nikmalar sohasi.

Tashqi doira (ko'k): "Men bularni yordam bilan ham bajara olmayman." Bu hozircha o'quvchi uchun imkonsiz bo'lgan bilim va ko'nikmalar sohasi.

Bizningcha, Vygotskiyning nazariyasi "til o'rganish" va "til o'zlashtirish" jarayonlarini farqlashda muhim metodologik asos bo'lib xizmat qiladi. Ayniqsa, 5-sinf ona tili ta'limi uchun ba'zi jihatlar dolzarb.

O'quvchi yangi til birliklarini, grammatik qoidalarni, so'z boyligini o'qituvchi yoki darslik yordamida o'rganadi. Bu jarayon ko'pincha yaqin rivojlanish zonasi (ZPD) doirasida kechadi, chunki o'quvchi mustaqil ravishda emas, balki o'qituvchi yoki kattalar yordamida bilimlarni o'zlashtiradi.

Vygotskiy nazariyasiga ko'ra, samarali o'qitish uchun o'qituvchi o'quvchining yaqin rivojlanish zonasi (ZPD) ni aniqlab, unga mos metodlarni tanlashi zarur. Bu, ayniqsa, 5-sinf o'quvchilarida til o'rganish va til o'zlashtirish jarayonini farqlashda muhimdir, chunki o'qituvchi o'quvchining mustaqil bajara oladigan va yordam bilan bajara oladigan topshiriqlarini farqlab, individual yondashuvni amalga oshiradi. O'qituvchi yaqin rivojlanish zonasi asosida o'quvchiga individual yordam ko'rsatishi, bosqichma-bosqich mustaqillik sari yetaklashi lozim.

TAHLILLAR VA NATIJALAR

Tadqiqot davomida birinchi tilni o'zlashtirishga oid turli yondashuvlar – Xomskiy, Piaget va Vygotskiy nazariyalari asosida olib borilgan ilmiy izlanishlar tahlil qilinar ekan, bu yondashuvlarning har biri o'ziga xos tarzda hozirgi til ta'limida nazariy va metodik asos bo'lib xizmat qilishi mumkinligi aniqlandi.

Noam Xomskiyning generativ grammatika nazariyasi bolalarda til o'zlashtirish tug'ma qobiliyatga ega ekanini asoslab bergan bo'lsa, bu yondashuv hozirgi til ta'limida, ayniqsa

bosqichma-bosqich grammatik birliklarni o'rgatishda zarur bo'lgan universal grammatik modellarni ishlab chiqishga asos bo'lmoqda. O'quvchilarning ichki til tizimi, ya'ni "til kompetensiyasi"ni rivojlantirish uchun bu nazariya darslik va metodikalarda strukturaviy yondashuvning afzalliklarini ko'rsatmoqda.

Jin Piagetning kognitiv rivojlanish nazariyasi til o'zlashtirishni bolaning aqliy (intellektual) rivojlanish bosqichlari bilan chambarchas bog'laydi. Bu yondashuv hozirgi til ta'limida o'quvchilarning yoshi, psixologik holati va tafakkur darajasiga mos differensial yondashuvni asoslashda muhim ilmiy mezon vazifasini bajarmoqda. Ayniqsa, 5–7-sinflarda o'quvchilarga grammatik tushunchalarni berishda ularning kognitiv imkoniyatlarini inobatga olish – o'zlashtirish darajasini oshiradi.

Lev Vigotskiyning sotsiomadaniy nazariyasi esa til o'zlashtirishda ijtimoiy muhit va muloqotning beqiyos ahamiyatga egaligini ta'kidlaydi. Bu yondashuv hozirgi interaktiv til ta'limi, kompetensiyaga asoslangan yondashuv, til muhitini yaratish, rolli o'yinlar, guruhviy ishlar kabi metodikalar uchun nazariy poydevor bo'lib xizmat qiladi. Ayniqsa, "yaqin rivojlanish zonasi" tushunchasi o'qituvchi va o'quvchi o'rtasidagi til muhitini tashkil etishda zamonaviy metodikaning markaziy g'oyasiga aylangan.

Tahlillar shuni ko'rsatdiki, til o'rganish va til o'zlashtirish jarayonini farqlab o'qitishda yuqoridagi nazariy yondashuvlardan kompleks tarzda foydalanish – o'quvchining til kompetensiyasini shakllantirish, mustaqil fikrlash, grammatik bilimlarni ichkilashtirish hamda muloqotga kirishish ko'nikmasini samarali rivojlantirish imkonini beradi.

XULOSALAR

Til o'zlashtirish jarayoni inson tafakkuri, psixik rivojlanishi va ijtimoiy muhit bilan bevosita bog'liq murakkab hodisa bo'lib, uni tushunishda nazariy yondashuvlarning o'rni beqiyosdir. Noam Xomskiyning generativ yondashuvi tilning biologik asoslangan tabiati va grammatik kompetensiyaning tabiiy shakllanishi haqida yangi qarashlarni taqdim etadi. Bu yondashuv hozirgi til o'qitish tizimida til tuzilmasini tushuntirish va grammatik qoidalarni o'rgatishda muhim nazariy asos bo'lib xizmat qilmoqda. Ushbu nazariyalar zamonaviy til ta'limida bir-birini to'ldiruvchi va boyituvchi asos bo'lib xizmat qilishi bilan birga ularning uyg'un qo'llanishi o'quvchilar tilni nafaqat eslab qolish, balki uni mazmunli tarzda o'zlashtirishiga, tildan ijtimoiy, kommunikativ va shaxsiy vosita sifatida foydalanish ko'nikmalarini shakllantirishga xizmat qiladi. Til o'rganish va til o'zlashtirish jarayonlarini farqlab yondashish esa o'qituvchidan chuqur nazariy bilim, aniq metodik yondashuv va izchil rejalashtirishni talab etadi. Shunday ekan, nazariy asoslarning amaliy dars jarayoniga to'g'ri integratsiyasi til o'rgatish sifatini sezilarli darajada oshiradi.

References:

1. Ahmad T. (2023). Vygotsky Sociocultural Theory of Child Development: More Knowledgeable Other (MKO) and the Zone of Proximal Development (ZPD). ResearchGate. <https://www.researchgate.net/publication/374926360>
2. Chomsky's Language Acquisition Device | Overview & Theory // Study.com. – URL: <https://study.com/academy>
3. G'ulomov A., Qodirov M. Ona tili o'qitish metodikasi. – Toshkent: Universitet, 2001.

4. McLeod S.A. (2023). Sensorimotor Stage of Cognitive Development. Simply Psychology. <https://www.simplypsychology.org/sensorimotor.html>
5. O'zbek tilining izohli lug'ati. – Toshkent: "O'zbekiston milliy ensiklopediyasi" Davlat ilmiy nashriyoti, 2008, 3-jild, 519-bet.
6. Piaget's theory of cognitive development // Wikipedia. – URL: https://en.m.wikipedia.org/wiki/Piaget%27s_
7. Vygotsky, L. S. (1978). Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes. Cambridge, MA: Harvard University Press.
8. Wood D J., Bruner J.S., & Ross G. (1976). The Role of Tutoring in Problem Solving. Journal of Child Psychology and Psychiatry, 17(2), 89–100.
9. Yusupova Sh.J. Hozirgi o'zbek adabiy tili darslarida o'quvchilar tafakkurini o'stirishning ilmiy-metodik asoslari: pedagogika fanlari doktori ilm. darajasini olish uchun yozilgan diss. TDPI – Toshkent, 2005. – 270 b.
10. Yuldasheva N. Umumiy o'rta ta'lim maktablarida lug'aviy sinonimlarni yangi pedagogik texnologiyalar asosida o'qitish metodikasi: ped. fan. nomzodi ilmiy darajasini olish uchun yozilgan diss. – Toshkent, 2002.
11. www.library.navoiy-uni.uz
12. www.ziyouz.com
13. www.pedagog.uz
14. www.google.com.
15. www.uz.wikipedia.org